

ՆԻՒԹԵՐ 4. ՊՈԼՍՈՅ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԳՐԱԿԱՆ ԳՈՒԵՂԻԿ ՍԵՌԻ ՍԸ ՍԿԻԶԲԸ, ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԵՒ ՎԵՐՋԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆԸ (1)

Բ.

«Ոստանաւոր»ին անանունն հեղինակը, որ Ամիրաներուն ներքին կեանքին իրազեկ անձ մը կ'երեւայ, կրցած է գոհհիլ ոճով լաւ մը խայտառակել զանոնք: Պէտք է խոստովանիլ թէ՛ որչափ որ ալ չափազանցութիւն նկատուին այդ յայտնութիւնները, ասոր հետ մէկտեղ ճշմարտութեան որոշ չափ մը կայ ատոնց մէջ:

Այնպիսի ատեններ սակայն՝ ուր սահմանադրական կարգ եւ կանոն դեռ չէր հաստատուած մեր ազգին մէջ, Ամիրաները — ընդհանրապէս կոշտ եւ թերուս մարդիկ, շատ քիչ բացառութեամբ, — օգտակար եղած են իրենց պատկանած համայնքին:

Վերոյիշեալ Ամիրաներու մասին կարեւոր կը համարինք կարգ մը հակիրճ տեղեկութիւններ տալ ռաւորիւ:

Այսպէս՝ «Ոստանաւոր»ին Յրդ տունին մէջ յիշուած «ճարտարապետ քաջ Ամիրայ»ն՝ Սերվերեան Յովհաննէս Ամիրան է, քեռայր կարապետ Ամիրայ Պալեանի, երկուքն ալ «արքունի ճարտարապետ»ներ:

Սերվերեան Ամիրան ծնած է 1786ին

(1) «Անահիտ»ի Բ, տարւեան Բ, թիւին մէջ հրատարակուեցաւ այս յօդուածաշարքին առաջին մասը, ուր արտատպուած էր անանուն հեղինակի մը «Ոստանաւոր»ը որուն կարգ մը տուններուն վրայ ծանօթագրութիւններ կը պարունակէ ներկայ յօդուածը: (Մ. Խ.)

եւ վախճանած 1858 Յունիս 24ին (Հ. Տ.): Պալեան կարապետ Ամիրային հետ պատճառ եղած է Իսկիւտարի Ճեմարանին հիմնարկութեան 1838ին եւ ատեն մըն ալ հոգացած անոր մատակարարութեան ծախքերը: Շինած է Գուգկունճուքի եկեղեցին:

ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՄԻՐԱՅ ՊԱԼԵԱՆ

Ինքն է որ Պոլսոյ Հայոց մէջ մացուց քարի եւ փայտի վրայ քանդակագործութեան արուեստը: Իսկ «Յակոբիկը անոր փեսան» Յակոբիկ Մանուէլեանն է, տնօրէն Իսկիւտարի Ճեմարանին: Կարեւոր դեր ունեցած է 1840—1841ի Ճեմարանի խռովութիւններուն մէջ: Ծնած է 1802 Դեկտ. 14ին եւ վախճանած 1870 Օգոստոս 27ին (Հ. Տ.):

Տուն 7.— Երկանեան Ջարութիւն Ամիրան որդին է հաճի Յոհաննէս Ամիրայ Երկանեանի, «Երկանեան Ամիրայ» որ 1820ին «Հրաւէր Սիրոյ»ի խռովութիւններու ժամանակ իսլամացած է:

Յարութիւն Ամիրայ՝ որուն ծննդեան եւ մահուան թուականները չկրցանք գտնել, 1842ին վերջերը Պատրիարքարանի եկամուտներուն «վերատեսուչ» ընտրուած է, մինչդեռ Միսաք Ամիրայ Միսաքեան «վերատեսուչ» կարգուած էր, նոյն թուականին, Ազգային Հիւանդանոցին եւ Պօղոս աղա Աշնանեան ալ՝ «Տնանկ Աղքատաց եւ Որբ ու Այրիներու Խնամածութեան»:

«Յարութիւն Ամիրայ երկանեան միանգամայն գլուխ կարգուած էր 1842 Մարտ 26ին կազմուած Անատոլուի եւ Բումէլիի սեղանաւորակոն ընկերութեանց եւ Սուլթանէն պատուուած էր Իֆթիսարի պատուանշանով, որ շատ հազուադէպ կերպով կը տրուէր այն ատեն, մանաւանդ Քրիստոնէից»:

Յարութիւն Ամիրայ երկանեան այս շրջանին մէջ Պեղծեանի գերը կատարած է մեր Պատրիարքարանին մէջ, իրեն պահուած ըլլալով նաեւ Ազգային Ժողովին նախագահութիւնը: (Ընդարձակ Օրացոյց 1910 էջ 200. Ազգ. Սահմանադրութիւնը, իր ծագումը եւ կիրառութիւնը, Ա. Այոյաճեան):

Տուն 11-13.— Ճանիկ Ամիրայ փափագեան կամ Ճանիկ Ամիրայ Մահաթի Սիմէնեան, որդին էր փափագեան Սիմէն Ամիրային: Արհեստապետ սեղանաւորներու ծնած է 1776ին եւ մեռած 1856 Յունիս 11ին (Հ. Տ.):

«1830ին Ճանիկ Ամիրայի օգնութեամբ Բերայի Գոնափուլա եւ Աքօրաէլա թաղերուն մէջ հաստատուեցան մէյմէկ աղջրկանց վարժարան, Ս. Հռիփսիմեանց եւ Ս. Գայիանեանց, եւ մէյմէկ վարժարան մանչերու համար, Ս. Էջմիածնի եւ Ս. Լուսաւորչի: Ասիէ առաջ Պոլսոյ մէջ աղջկանց մէկ վարժարան միայն կը յիշուի, այն զոր 1821ին Սամաթիա հաստատած է եղեր Ճանիկ Ամիրայի քոյրը» (1901 Ընդարձակ Օրացոյց, Կ. Պոլսոյ Հայերը եւ իրենց Պատմութիւնը, Հ. Ասատուր, էջ 198):

Բումէլի Հիսարի Ս. Սանդուխտ եկեղեցին վերաշինուած է Ճանիկ Ամիրայի կտակին համաձայն Մուպաշեանեան Յա-

կոբ աղայի ձեռքով: Յիշեալ ամիրան օգնած է նաեւ Ազգային Հիւանդանոցի շինութեան:

Տուն 14.— Փիշմիշեան Միքայէլ Ամիրայ: Առաջին «Միւթէվէլլի» Ազգ. Հիւանդանոցին, իր ճարտիկութեանը համար «փիշմիշ» (եփած) յորջորջուած: Փռան թէզկեահատարութենէն ամիրայութեան բարձրացած է:

Նորոգած է Իսկիւտարի Ս. Խաչ եկեղեցին: Ծնած է Ակնայ Ապուշէխ գիւղը 1788ին եւ մեռած 1849 Մարտ 18ին. «Ականատես ծերունիք կը յիշեն թէ՛ Փիշմիշեան Միքայէլ Ամիրան աղէկ կը նայէր հիւանդանոցին: Իրաւ «գործը գիտցող» մարդ էր: Գրպանէն փարա չէր տար, բայց գիտէր իր մեծ ազդեցութիւնը գործածել նիւթական ու գրամական կարեւոր նպաստներ ստանալու համար յօգուտ Հիւանդանոցին: Բրինձը, ածուխը, փայտը, օճառը, եւն., իրենց տեղերէն իբրեւ նուէր բերել կուտար ի ձեռն իրեն ծանօթ սեղանաւորաց»:

«...կը պատմուի թէ Ազգ. Հիւանդանոցին հիմնադիր-բարերարը (Պեղծեան Յարութիւն Ամիրայ) իւր հարստութենէն կարեւոր մաս մը թողած էր Փիշմիշեան Ամիրային, յապաշովութիւն նիւթական մատակարարութեան Հիւանդանոցին»:

«Բարերարին մահէն յետոյ Փիշմիշեան նոր շէնքեր կ'աւելցնէր Հիւանդանոցին մէջ, յայտարարելով թէ Պեղծեանի թողած ստակն այս բանին կը գործածէր: Բայց կարելի չէ եղած ճշգրտել թէ ո՛րչափ ոսկի եւ ադամանդ թողած էր Պեղծեան Փիշմիշեանի, եւ թէ ստո՛յգ է որ այս վերջինս իւրօրոցացած լինի մէկ մասն այդ ընչից, որպէս եւ ադամանդալից ամենաթանկագին արկղիկ մը, ինչպէս շատերու բերանն էր այն ժամանակներ» (Պատմութիւն Ս. Փրկչի Հիւանդանոցին Հայոց, 1888, Բ. Քեչեան, էջ 51—52):

Տուն 16.— Մահաթի Զէլէսի կէլկէլեան Յարութիւն Ամիրայ, «Տնանկաց մատակարարութեան» (1832) առաջին վարչու-

թեան անդամներէն մին, «Հովարտայ» եւ շուայ «սարաֆ» մ'էր. մեռնելէն վերջը իր որդին շարունակեց այս գեղիս եւ անհաշիւ ասրելակերպը, այնպէս որ կարուպետ փանոսեան, «Մանգումէի էֆ.քեար» լրագրոյ արտօնատէրը, չկրնալով գանձել բաժանորդագիրն, որ մը հետեւեալը գրեց իր լրագրին մէջ. «Սիգէ կէլ-կէլ օղլու տէմէմէլի, կիթ-կէլ օղլու տէմէլի» (Ձեզի կէլ-կէլ օղլու ըսելու չէ, կիթ-կէլ, այսինքն «գնա՛ եկո՛ւր օղլու» ըսելու է: Ուրովհետեւ դրամ վճարելու ամէն դիմումին «Այսօր գնա՛ ուրիշ օր մը եկուր» պատասխանը կը ստանար:

Տուն 19. — Ճէղայիրեան Մկրտիչ Ամիրայ: Ասոր մասին յետոյ ընդարձակ կերպով պիտի գրենք:

Տուն 20. — Չարագենց կամ Գասպարեան Պաղտատար Ամիրայ: Որդին էր Զարագենց Գասպար Ամիրային որ իսկէլ անուն հրեայ սեղանաւորին չարախօսութեամբը վալիատէ իմանին դրանք առջեւը կախուեցաւ 29 Ապրիլ 1821ին (Հ. Տ.): Պաղտատար Ամիրայ՝ Բերայի Սուրբ Երրորդութիւն Եկեղեցւոյ շինութեան ծախքերուն մեծ չափով մասնակցած է, ամենուն յարգանքին արժանանալով: Ծնած է 1787ին եւ վախճանած 1854 Օգոստոս 19ին (Հ. Տ.):

Քանի որ վերը «Ոտանաւոր»ին անանուն հեղինակին կողմէ գրուած նախատինքները արտատպեցինք. հիմայ ալ կը ներկայացնենք վերոյիշեալ Ամիրային Բերայի նախկին գերեզմանատան մէջ գրուող տապանաքարին ընդօրինակութիւնը.

Է.

ՏԱՊԱՆ ՊԱՂՏԱՊԱՐ ԲԱՐԻՐԱՅԻ ԶԵՐԱԶԵՆ
ՈՐ ՀԱՆԳԵԼԻ ՎԱԹՍՈՒՆ ԵՒ ԵՌԹԸ ԼԱՐԱՅ

Զի՞ թորգոմեան տան վեհապունք յայս կատար,

Աղէկիդեալ մատրն շարժեն յողբոց լար.

Մի՞թէ վրսեմ եւ բարերար իշխանի

Հողախշտի ի դամբան:

Այս երկրորդ Բէսէլիէլ մեզ ցուցաւ.

Ճարտարապետ Երրորդութեան տաճարիս:

Հանդիսացաւ պատճառ նախկին յառատ տուրս
Ի յաղթանակ շինութեան:

Բարիք պէսպէս, մի բզմիով ելեւէջ.

Յանձրն նորա եւ հանապազ իսայտային:

Զբարթադէմ փայլէին դէմք ի վա(ս)տակ,

Ի սէր Սրբոյ Տաճարիս:

Աստուածային սիրոյն չքնաղ եւ դամբար,

Փայլէր յողիս անջնջելի վառ ի վառ:

Նոյն մաքրութեամբ զիւրըն հողի աւանդեաց,

Հասեալ վերին յօթեւան:

Որ Տէրը եւ երկնից երկրի տաճարաց,

Շող կաթեցես լուսոյդ անմահ տէրութեանդ:

Ի յերկնաճեմ ընկալեալ սուրբ յառազաստ,

Որում անյազ կայր զողին:

Յամի Տեառն 1854 Օգոստոսի 19

Առիթէն կ'օգտուինք մեր Բանկալթիի հիմնի Գերեզմանատան ամբողջական Corpusէն (ընդօրինակութիւն 4800է աւելի տապանաքերու) հետեւեալը արտատպելու, որ կը վերաբերի Պաղտատար Ամիրայի որդւոյն.

Գ Լ Մ Բ Ը Բ Ը Ն

ՄԵՄԼԱՆՈՒՆ ԹՈՌԱՆՆ ԶԱՐԱԶԵՆՑ ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻՐԱՅԻ ԵՒ ՈՐԴՈՑ ՊԱՂՏԱՊԱՐ ԲԱՐԻՐԱՅԻ ԲԱԶՄԵՇԽԱՏ ՄԻԻԹԷՎԷԼԻՒՌՈՑ ՍՈՒՐԲ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԻՆ ԵԿԷԳԵՅՈՑ՝ ՔԱԶԱԶՈՒՆ ԳԱՍՊԱՐ ԲԱՐԱՅԻ ՈՐ ԿԱՏԱՐԵՅԱԻ ՔՍԵՆ ԵՒ ԻՆԸ ԼԱՐԱՅ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ԸՆԴ ԳԻՐԿ ՀՈՒՓՈՒՄԷ ՅԱՆԿԱԼԻ ՄՈՐՆ ԾՈՎԼԱՐՈՅՆ ԺԼԱՐԱՆԷԼՈՑ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ:

Դաւար բարունակ, ծաղիկ թերաբաց,

Ո՛վ չքնաղաղեղ զաւակ զրկանաց.

Զիա՞րդ թառամեալ ի ժանտ խորշակաց,

Փոյթ ընդ փոյթ հասեր յայս ծիր շրջանաց:

Դո՛ւ կենդանափայլ վարդ հոտոտանաց,

Տանըն Զերագեան՝ յիշատակ կենաց.

Լինել ունէիր պրտակ պարծանաց,

Արդ եղիւ այժմուս՝ թախիժ թախճանաց:

Պաղտատար հայր քո, կարի անձկայրեաց,

Ի կոծ դառնութեան եւ յալիս լալեաց,
Պար առեալ ըզքեւ համակ սըզազգեաց,
Երգէ ընդ Դաւթայ յողբ հառաչանաց:
Ո՛ւր ես Գա'սպարիկ, որդեա'կ քաջագանց,
Որդեա'կ իմ Գասպար, լոյս իմոց աչաց:

ցամի Տեառն 1852 Մայիս 1

Տուն 27. — Միտաք Ամիրայ Միտաք-
եան, սեղանաւոր, միջոց մը «միւթէվէլլի»
եղած է Ազգ. Հիւանդանոցին: Ծնած է
1790ին եւ վախճանած 1856 Յունուար
31ին (Հ. Տ.): Կառուցած է Սթէնիայի Ս.
Յովհաննէս Կարապետ եւ Պօյաճի Գիւղի
Ս. Երից Մանկանոց եկեղեցիները:

Իր պարսաւի, նախատինքի սլաքները
Ամիրաներու ուղղելէն յետոյ, «Ոտանաւո-
ր»ին հեղինակը կը սկսի յարձակիլ «Հո-
գեւորական» գտաւն վրայ:

Շարունակներ ուրեմն:

28. — Ի՛յ գանք նայինք Ստեփան Ապլան,
Զօթօղ պակաս գլխուն վրան:
Մենք գիտէինք քի Պատրիարք է,
Մէկէր իսէ մարդ չէ օրթան:

29. — Ո՛վ անամօթ ամբարտաւան,
«Աղանի» քեզ միշտ կը ճանչնան:
Ինձ հարցունես՝ ազաւ ալ չես,
Ըրած գործերդ միշտ կ'երեւան:

30. — Խաֆթան հագար պատրիարքական,
Այս երկրորդն է, վա՛յ գլխուդ վրան,
Առաջքինէն շատ խալթ ըրիր
Հիմակ մեղի Յուդայութեան:

31. — Մ'օրուդ ճերմակ կ'իյնաս օրթան,
Կեղծաւորեալ, փարիսեցական,
Դիւխդ կապած մէկ եռլարով
Ախոսի մէջ կոփու նրման:

Ենթական է, ինչպէս գիւրաւ կը հաւ-
կըցուի, Ստեփաննոս «Աղանի» Զաքարեան
Պատրիարքը: Ծնած է 1777ին Պրուսա: Պօ-
ղոս արքեպիսկոպոս Գարադօշեան, օրուն
ամենէն սիրուած աշակերտն էր, Աղանի

կոչած էր զայն, անոր բարեմիտ եւ հեղա-
համբոյր բնաւորութեանը համար: 1828
Մայիս 24ին Արմաշի վանքին Հիմնարկէքը
կատարեց: Ստեփաննոս Աղանի Պատրիար-
քին պաշտօնավարութիւնը նշանաւոր շըր-
ջան մըն է Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիար-
քութեան մէջ: Սեղանաւոր Ամիրաներու
կուսակից ըլլալով, էսնաֆներու դատա-
կարգին թշնամութիւնը հրաւիրեց իր վը-
րան. մանաւանդ երբ Իսկիւտարի ձեմա-
րանը փակուեցաւ սեղանաւոր Ամիրաներու
չկամութեանը հետեւանքով: Երկու անգամ
պատրիարքութիւն ըրած է (1831—1839 եւ
1840—1841), մեռած է Նիկոմիդիոյ մէջ
1853 Ապրիլ 6ին (Հ. Տ.), թաղուած է քա-
ղաքին հայ եկեղեցւոյն բակը: Ստեփան-
նոս Աղանի թողած է իր «Ինքնակենսա-
գրութիւնը» որ պահուած էր Արմաշի վան-
քին մէջ: Ճարտար քարոզիչ էր. կազմուած-
քով փափուկ, բայց տոկուն՝ աշխատութեան
մէջ: Ազգեցիկ ձայն ունէր. հանգարտ, խո-
հեմ, ազնիւ եկեղեցական մըն էր, որ սի-
րելին կը դառնար զինքը ճանչցողներուն:
(«Պատմութիւն Արմաշի», Օրմանեան Մ. Պատ-
րիարքի, եւ «Կ. Պոլսոյ Հայերի եւ իրենց Պատ-
րիարքներ», Լ. Ասատուրի, Ընդ. Օրացոյց Ազգ.
Հիւանդանոցի 1901, էջ 213—215):

32. — Այն Ասատուր Պաղճի աղան,
«Քալապալըքտա քիւլահ քարան»,
Ութսուն տարվան խենթ փիսկոպոս,
Էշ սարֆըները հիմակ գտան:

33. — Ըսին անոր «Հա՛յր պատուական,
«Մերին ձեռքն է այս ամէն բան:
«Քեզ միւսսիւղ տեսնալովիս,
«Մանսուպ տըվինք պատրիարքական:

34. — Երբ լսեց այս փախուկ աղան,
Իսկոյն ելաւ շտկեց ճամբան,
Դէպ ի Դուռը զնալովր,
Բաթրիկ եղաւ ութ սարքաֆեան:

35. — Ձե՛ս ամաչեք, ամբարտաւան,
Խրա՛տ տալ կ'ուզես, շատ ծամեք կան,
Կարգ եւ Սկի՛ն վրայ տալով
Եղեր մատնիչ այն խեղճ մարդկան:

Աստուածատուր Պատրիարք Պաղճեան
Կոստանդնուպոլսեցի (1841—1844): Ծնած էր
1771ին եւ Զաքարիա «Խըլլը» Պատրիար-
քին վերջին ձեռնասուններէն էր: Ամիրա-
ները ընտրած էին այս 73 տարեկան ծերու-
նին որպէս զի հլու գործիք ըլլայ իրենց
կամքին:

Աստուածատուր Պատրիարքին ընտրու-
թենէն երկու շաբաթ ետքը վերջնապէս
փախուեցաւ Ճեմարանը:

Սակայն սաստիկ բարկացաւ եւ սիրա-
շահելու անկարող մարդ մը ըլլալուն՝
ստիպուեցաւ հրաժարիլ 1844ին: Իր օրով ու
ջանքով շինուած է Իսկիւտար եկեղեցին: Մե-
հալէի Սուրբ Կարապետ եկեղեցին: Մե-
ռած է Իսկիւտար 1846 Յունուար 2ին (Հ.
Տ.) եւ թաղուած է Պաղլար Պաշիի գե-
րեզմանատունը:

Ահաւասիկ իր տապանադրին ընդօրի-
նակութիւնը՝

Ա Յ Ա Է

ՀԱՆԳՈՒՅԵԱԼ ԿԱՏՈՒՆԾԱՏՈՒՐ ՍՐԲԱՋԱՆ ԱՐՀԻՆ

Անցաւորք աստի, զարծիք յայտապան,
Նայիլ միանգամ յարհիս սրբազան:
Այն որ անդստին դըրծոց բարութեան,
Վեհ հանդիսացաւ չքնաղ տեսարան:
Պատրիարք Պոլսոյ՝ Զաքարիա Արհույն,
Ձեռնասուն ընտիր, տէրըս վեհաբուն,
Սոյն եւ ազգասէր ընդ իւրոց նախնոյն,
Ի հոգ իւր հօտին, ըզգաստ եւ արթուն,
Սա ի ազգային անդ խըռովութեան,
Եղեւ Պատրիարք ի խընամոց Տեառն:
Յորդորմամբ սորին շինեալ աննրման՝
Սուրբ Կարապետին տաճար հրաշագան:
Անդ հանգստց գնորա նշխար պատուական,
Փայլեալ հրաշխիք յազգըս ամենայն,
Ինքըն վճարեալ ցաւակից իւր կեան,
Ի վեր սըլացաւ, յանմահից խորան:

Գամի Տեառն Մերոյ Յիսուսի

1846 փոխեալ Յունուար 2 Ամաց 75

- 36.— 2իք Կարապետ, պատրիարք Վաղեան,
Ազը շատ կերար դու Պալատեան:
Կերած աղբերդ քեզի չ'օգտէր,
Տահա կը նայիմ դու կաս մէջտան:

- 37.— Պէ՛ Կէյ անկարող թշուառական,
Չե՞ս ամչնար դու ի մարդկան,
Գուցէ դու քեզ Աստուած դիտցար,
Անհուն կենօք եւ մշտական:

- 38.— Ուղղափառաց այն խեղճ մարդկան,
Եղեր պատճառ դու արքայման:
Ո՛վ անօրէն եւ անաստուած,
Հրէից անգամ եղաք կոխան:

- 39.— Փա՛ռք Արարչին, ազատեցան,
Եկեղեցիք հաստատեցան,
Պատրիարքունք որ չունէին
Այն ալ նորօք հաստատեցան:

- 40.— Բիւր երանի տամ ես համայն,
Կարգապաշտից նոցին համայն,
Բարի վարուք Սուրբ Օրինօք
Ի կիրթս առնեն ժողովուրդք համայն:

- 41.— Դո՛ւ անօրէ՛ն ամբարտաւան,
Տղաքներդ Խպրդէն կուգան:
«Եպիսկոպոս մեծ հայր ունիմք»
Անոր ասոր կը պարծենան:

- 42.— Տարվէ տարի ընծայդ միայն,
Խաղբութիւնդ վրադ խաֆթան,
Դրուշ էլմաս մինչեւ Խըպրդ
Չաւկընեքուդ մօրը կ'երթան:

Կարապետ Պատրիարք Պալատցի (1823
—1831) ծնած է 1783ին ատենները: Ամիրա-
ներուն որոշումով 1831ին հրաժարեցաւ.
մեռաւ 1850 Յուլիս 31ին: Թաղուած է
Իսկիւտարի գերեզմանատունը: Կարապետ
Պատրիարք որ «շքեղ էր ատենաբանու-
թեամբ եւ խորախորհուրդ մտօք», հմուտ
էր գրաբարի եւ գրած է կրօնական հա-
տորմը, «Լապտեր Հաւատոյ»: Իր օրով կըր-
թական գործը նոր զարկ առաւ Կ. Պոլսոյ
մէջ: Հայ կաթողիկոսներու արքայը իր պա-
տրիարքութեան շրջանին (1827) անդի ունե-
ցաւ: Դիչ մը խիտ, լուրջ եւ խօսքը քա-
լեցնող մարդ մ'էր. 1824ին կոնգակ մը
պատրաստեց սրով կը հրամայէր «հաստա-
տել գպրոցս ի կըթութիւն մանկանց եկե-

ղեցւոյ»։ Ասոր հետեւանքով մայրաքաղաքին այլ եւ այլ կողմերը մէյմէկ նախակըրթարաններ բացուեցան։ Ասկէ զատ եկեղեցիներ շինուեցան եւ նորոգուեցան իր ջանքերովը եւ ամիրաներու օգնութեամբ։

43.— Խաղը միւսթէշար Պօղոսն այն,
Եպիսկոպոս երկու տարւան,
Երկոտասան մարդ տաճկացուց,
Սուտ չ'եմ խօսիր, Իզմիրցիք կան։

44.— Բոնեց երաւ անկից ճամբան,
Սօլուխն առաւ Պատրիարքարան,
Ինքիները միւսթէշարցուց,
Մեր ազգը բրաւ տակնուկրան։

Պօղոս Պատրիարք Թաքթաքեան (1863—1869) Իզմիրի նախկին առաջնորդը, քննադատելի պաշտօնավարութիւն մը ունեցած է։ Ինքը եւ Տր. Սէրվիյէն պատճառ եղած են Ազգ. Սահմանադրութեան դադարումին (1866—1869, Բ. Պետական հարուած. ջնջում վարչական ժողովներու)։

Պօղոս Պատրիարք մեռած է Իզմիր եւ թաղուած է հոն՝ Ս. Ստեփաննոս եկեղեցւոյ գաւիթը։

45.— Է՛յ Իզմիրցի Օհաննէս Աղան,
Երուսաղէմայ դու միարան.
Խիստ շուտ չ'է՞ մի քուկին դալըդ
Եպիսկոպոս ութսուն օրվան։

46.— Կարգաւորներ բոլոր Ամիրան,
Ասոնց ամէնը մէկտեղ եկան.
Դու կ'ըսես թէ ես դէմ կ'ելլամ,
Ընդ ամէնը չորս չափերն կան։

47.— Վա՛յ անօրէն ամբարտաւան,
Դու՞ն չէիր մի եկար օրթան.
Աստիկին խորհուրդին մէջ,
Ռէզիլ ճարիս եղար միայն։

Յովհաննէս Եպիսկոպոս, փոխանորդ Երուսաղէմի, իբր ներկայացուցիչ Ստեփաննոս Պատրիարքին 1841 Մայիս 27ին (Հ. Տ.) հայ ժողովրդեան գլխաւոր ներկայացուցիչներուն հետ Բ. Դրան նորահաստատ Ար-

դարութեան ժողովոյն (Ահքեամը Ասլիյէ) առջեւ քննութեան ենթարկուեցաւ Թօհաֆճի եղիազարի գլխաւորութեամբ կատարուած ցոյցին պատճառաւ։ Իբր հետեւանք այս հարցաքննութեան, թուրք կառավարութիւնը եպարքոսական հրամանագրով (պուլրուլթու) վաւերացուց 24 Արհեստաւորներու ժողովը թէ՛ իբր հոգաբարձու Իսկիւտարի ճեմարանին եւ թէ՛ իբր տեսուչ ազգային երեմուսարի։

Օրուան Պատրիարքը ստիպւոյն սեղանաւոր ամիրաններուն կուսակից ըլլալով, այս վերջիններուն հետ միակամ ամէն կերպ խոչընդոտներ յարուց, ժողովրդեան կողմէ կարգուած 24 արհեստաւորներու աշխատանքը եւ բարի մտադրութիւնները չեզոքացնելու համար։ Այսչափով ալ չգոհանալով, Ստեփաննոս պատրիարք իր հրաժարականը կուտայ, 24 արհեստաւորները կամ արհեստապետները առանձին եւ ինքնագլուխ ձգելով։ Բ. Դուր Պատրիարքին հրաժարականին վրայ «քսանըջորս» երու ժողովը կը դադրեցնէ, ինչոր ժողովրդեան ազմկալի ցոյցին պատճառ կ'ըլլայ 1841 Օգոստոս 14ին։ (Աղբրսագիր Սուլթան Մէհրա կայսեր տրուած ի Զէյթին Պուռնու «քսանըջորս» երու իշխանութիւնը կայսերական «իրատէ»ով վերահաստատելու համար)։

Թուրք կառավարութիւնը 24 արհեստապետները կը բանտարկէ իրենց կազմակերպած յանդուգն ցոյցին եւ համարձակութեան համար։ Ասոր վրայ 3000 հոգինոց գերազըզուած ամբոխին հսկայ ցոյց տեղի կ'ունենայ գլխեպան Իսկէնտէրի առաջնորդութեամբ։

48.— Պուլրուլթուսն այն թաղաւորական,
Յետոյ չ'եկա՞մ մէկ ամսրվան.
Քսանըջորս հաստատեցինք,
Անոնք չ'է՞ին միարեան։

49.— Բայց ձեր կամաց դժուար եկան,
Անոնց գործքը խիստ պատուական.
Մէկ թախիպով պուլրուլթուսն առիք,
Երբ ձեզի հետ հխապ տեսան։

50.— Ո՛ր՛վ անհաւատ թշուառական,
Սուրբ Սաղիմէն խաղար կուտան:
Ղրուշները մեղի զրկէ,
Հայր Պօղոսին աչքը ճամբան:

51.— Այդ զրուշները պահեստի կան,
Զապիթ ըրեր է Մքայլ աղան:
Մենք զխտեմք քի հազար քէսէ ...
Մէկէր խէ տահա շատ կան:

52.— Դու ըսեր ես, թշուառական,
Քու քովդ իմ ստակս կան:
Եթէ չ'օգտէ, քեզի նայիմ,
Իմին մօտս տահա շատ կան:

53.— Ո՛ր՛վ դու մատնիչ անհաւատեան,
Սրտիդ ախը ինչէ՞ն է այն:
Որի՞ն ստակը որո՞ւ կուտաս,
Զգիտե՞ս մի Հայոց ազգ կան:

54.— Փուշթ, փէզէվէնք վէքիւն այն,
Ք...նեն քուկին մօրութիւ վրան:
Վայ է եկեր այս մեր ազգին,
Ասանկ չափարն մէյտան ելան:

55.— Հասարակաց մէկ խօսք մը կան,
Խիստ կը վայել ասոր վրան:
«Քրլափուղուն դարկա խէ,
«Պուռնուն չըթաղ առլա պօքտան»:

56.— Զափրններուն փէք ախը ալան,
Վեղար հազար ինկար օրթան:
Փուշտութիւնդ մոռցար հիմայ,
Սամաթիային այն խալխալան:

57.— Դուն անաստուած, ամբարտաւան,
Հաւատք օրէնք վրադ չկան:
Պատարագէդ վար իջնալուդ,
Դուրը թուղթ տարիւր մեզ մատնութեան:

58.— Երկայն Պետրոս դարչելին այն,
Այդ ո՞վ փախեց, ելաւ մէյտան:
Այդ քու կարգիդ կը վայելէ՞
Ժողովրդիդ չար մատնութեան:

59.— Կամքդ ի՞նչ է, չի հասկցան,
Քարոզներդ հիչ համ չկան:

Պէլքի քեզի Բաթրիք կ'ընեն
Թշուառացեալ բոլոր Ամիրայն:

60.— Աւա՛ղ եղուկ հայ աղքատկան,
Բոլորն ըրիք ոտաց կոխան,
Կերած հացերնիդ ձեզ քերցնէ,
Դա՛խ դժոխքին երթար օրթան:

61.— Քէչի մօրութ քիս ճապին այն,
Միւֆտիւդ, Բէլլիւթ, թշուառական,
Հայոց ազգին ստակն ուտող,
Անոր ալ տայ Աստուած պէյան:

62.— Ի՞նչ է ըսեր դարչելին այն,
Էննաֆներուն չարսրին օրթան:
«Ազրեր ձեզի ես կերցնեմ
«Լեցուն լեցուն դգալով միայն»:

63.— Դուն ո՞ր չուն ես, չա՛ն որդի չուն,
Էլատօիդ ք...նեն օրթան:
Հայոց ազգին աղբը կուտեո,
Զուրցէ նայիմ մարիֆէթդ այն:

64.— Յանցանքներով լեցուն ամա՛ն,
Քեզի կ'ըսեմ մէ՛կը միայն,
Զարխիշիւն երէցկիւնով
Բէնտիք կ'երթաս զամբարայութեան:

65.— Հէ՛յ անամօթ ամբարտաւան,
Դու ո՞վ ես քի ելար օրթան:
Այսօր չէ նէ մէկ ուրիշ օր,
Հատա ունի նէ ելիր մէյտան:

Այս «ճապի»ին (վազըֆ կալուածներուն եկամուտները գանձող) բուն անունը չկրցանք գտնել:

Սակայն հաւանօրէն «քէչի» Պաղտասար աղան է տսիկա, Միսաք ամիրային գանձապետը:

«Էլատո» կոչուածը յունական սև գըլ-խակապ մըն էր որուն մէկ ծայրը կը կախուէր աջ ականջին վրայէն եւ ամէն մէկ քայլափոխի առաջ, ետեւ կ'օրօրուէր, այնպէս որ կարծես թէ մէկը կը կանչէր իր քովը: Այս սլոտճառով էր անշուշտ որ «Էլատո» (հս'ս եկուր) գրեւած էր այս գլխակապին անունը:

- 66.— Է՛յ էտէփսիոյ փի՛ս Միսաքեան, (1)
Երախտագէտ դու ես միայն
«Ամիրայից ոչ թէ աղզին»,
Ա՛յս անշնորք գրոված քո կան:

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՄԻՍԱՔԵԱՆ

- 67.— Պէ՛հ է՛յ ճէննուֆ քեօս խալպազան,
Նորէ՛ն քեզի կարգալու տան.
Հի՛չ չե՛ս կարգար այն գրքերը,
Յեկեղեցիս քանդակեալ կան:
- 68.— Արձանացեալ անխախտ կենան
Այս խօսքերը մի՛շտ, յաւիտեան.
Արդեամբ — է՛րսէ — Հայոց աղզին,
Ամեն տեղիս գրու՛մեալ կան:
- 69.— Չար ամիրայք ի՞նչ աղբ կերան,
Ըրածներին միշտ օրթան կան,
Հայոց աղզին զրու՛շը կ'ուտեն,
Քէռէներով հազարական:
- 70.— Այս յայտնի է ինչ որ կ'ըլլան,
Մեղի եղաւ էյան պէյան:

/1/ Այս «Ռոստոմալ»-ը ուղղուած է, անանուն հեղինակին կողմէ, խաչատուր Միսաքեանին, ի պատասխան այս վերջնոյն ստանուելով կամ անանուն հրատարակած մէկ երգիծական գրութեան. Միսաքեան ամիրաներու կողմը կը բռնէր, ներկայ «Ռոստոմալ»ին հեղինակը ներկայացուցիչը կը հանդիսանայ էս-նախներուն, ժողովրդական դասակարգին, ընդդէմ ամիրաներուն եւ հոգեւոր պետերուն, եւ ինչ ինչ տուններէն կը տեսնուի նաեւ որ մօտիկ է կաթոլիկ Հայոց, որոնց արքայութեան կը պատարակէ:

(Գ. Խ.)

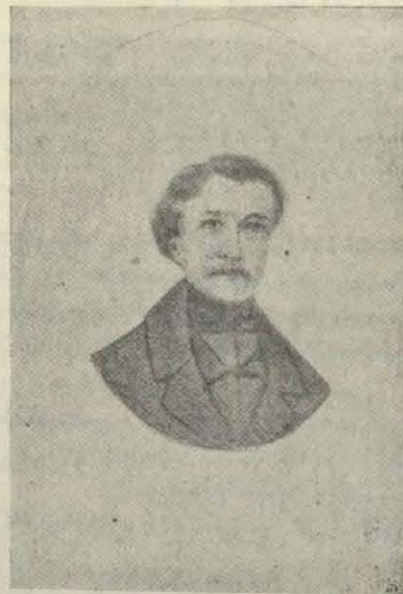
Աղէկ մարդէ ի՞նչ կը փախչին,
Հիսապ թէֆտէր թող շխտակ տան:

- 71.— Բայց ես գիտեմ մտքիդ ճամբան,
Գէշ գործերդ յայտնի եղան.
Ճեմարանէն վրաբնովեցար,
Սիւրթիւկ, սիւրթիւկ ինկար օրթան:

Խաչատուր Միսաքեան ծնած է 1811ին եւ մեռած 1891 Մարտ 15ին (Հ. Տ.) Իւս-կիւտար: Խաչատուր Պարտիզանեանին հետ գլխաւոր պատճառներէն մին եղած է Ճեմարանին գոցուելուն: Փայլուն գրա-գէտ մ'էր:

«Տարեքը եօթանասունը կ'անցնէր եւ փորձառութիւնն ալ եկած լեցած էր՝ իր զուարթամտութիւնը փախելու անյար եւ անպատճառաւոր զուարճախօսութեանց եւ հակադրական վարքի մը...

«Թաղին մէջ պարզ հաճի տղա մը, կենակից ու խօսակից անուշաւ մարդոց և մանուկներու, որ զինքը չհասկնալնուհ հա-

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՊԱՐՏԻԶՊԱՆԵԱՆ

մար ինքն ալ ստիպուած էր խօսիլ անոնց հետ անոնց միտքովն ու լեզուով, որով այդ հետեւակ միտքն ու լեզուն հեռզհե-տէ տիրեց իր վրայ ալ. անհնար է չլլըը:

կիլ իր շուրջէն: Այդ շուրջի անձերը կը դատէին իր ներքինն իր փոշոտ արտաքինէն ու ըստ այնմ կը բերուէին իր վերաբերումով. գիտցողներն ու զինք ազէկ ճանչցողներն ալ չէին խօսեր. ո՛վ գիտէ, ի՞նչ էր իր մեծ մեղքը:» (Հին օրեր. Պուէս Խաչատուր Միսաքեան եւ իրեն ժամանակակից իմացականին վրայ հայեացքներ: Գ. Գ. Մամբրեան, էջ 114--115):

« ... իր փիլիսոփայութիւնն աւելի գործնական՝ այսինքն իր վարած ազատ ու անյարգար կեանքին մէջն էր, ուր շնականէ բաւական տարբեր թեթեւ՝ անհոգութիւն եւ պատշաճից անտեսութիւն մը կ'երեւէր, իր ամուրիական անմաքրութեամբն ու արտակարգութեամբ: Մտերիմ խօսակցութեան մէջ ալ՝ յաճախ կը շողացնէր այդ երանելի փիլիսոփայութեան կծու կատակները ու հնարաբանութիւնները:» (Անդ, էջ 128):

Խօսքի տակ մնացող մարդ չէր խաչատուր Միսաքեան ու հարկաւ իրեն դէմ ուղղուած այս նախադիմաբանութիւններուն միեւնոյն ոճով ու ձեւով պատասխանած է: Սակայն Իւսկիւտարի Սուրբ Խաչ եկեղեցւոյ մատենադարանին մէջ Միսաքեանի միայն գրքերը կան այսօր, զոր գնած է Թաղական Խորհուրդը ժառանգորդներէն ժամանակին, իսկ իր ձեռագիրներէն հոտ մը

չկայ: Ասանք շատ կարելի է կողոպուտի ենթարկուած են իր աշակերտներուն կողմանէ, սրտնք ատեն մը յանձնաժողով մը կազմած էին, սոյն ձեռագիրները դատաւորելու եւ հրատարակելու նպատակաւ:

«Ազգային խափութիւն ի կոստանդնուպոլիս յամին 1841ին. Պատասխանատուութիւն ընդդէմ Միսաքեան խաչատուրի յումեմէն երախտաւորէն Ազգասէր Ազգին Հայոց», վերնագրով այս «Ռտանաւոր»ը ընդօրինակեցինք Եսայի Անուխեանի ձեռագիր ընդարձակ մէկ հատորէն, որ սեփականութիւն է յայտնի գրավաճառ Տիար Պ. Զարգարեանի:

Սոյն «Ռտանաւոր»ին յօրինուածքը եւ յանգերուն միաձեւ վերջաւորութիւնը, ինչպէս նաեւ մէջի հետաքրքրաշարժ մերկացումները՝ տեղի կուտան մեզ հաւատաւոր որ ասոր հեղինակը ծանօթ անձ մ'էր այն ատենուան ազգ. շրջանակներու մէջ եւ շատ ալ կարելի է, սոյն անցքերուն գերակատարներէն մին:

Այժմ կարգը եկած է մեր ընթերցողներուն ներկայացնելու ուրիշ նմոյշ մը «գոհհիլ գրական սեռ»էն, չմոռնալով նաեւ աւելցնելու մեր կողմէն՝ հարկ եղած ծանօթագրութիւնները:

(Շարունակելի)

ՀՆԱՍԷՐ